

LBRIS

We know
books

Dan Tomuleț

PLOTIN

Despre bine sau despre unu

Enneade, VI. 9.

Enneade, V. 4.

E I K O N

București, 2024

CUPRINS

Cuvânt înainte.....	5
Despre posedarea divină. Studiu introductiv.....	9

DESPRE BINE SAU DESPRE UNU
(*Enneade* 6.9)

Partea I: Argumentarea dialectică (1.1–6.57).....	33
1. Unitate și ființă (1.1–17).....	33
2. Unu nu este sufletul (1.18–28).....	37
3. Unu nu este intelectul sau ființa (2.1–46).....	42
4. Unu e cunoscut prin unitate cu sine (3.1–22).....	56
5. Unu e cunoscut prin intelectualizare (3.23–36).....	63
6. Unu nu este intelectul (3.37–41).....	67
7. Unu este în sine (3.41-).....	69
8. Unu e cunoscut în mod supra-intelectual (4.1–35).....	75
9. Condițiile ascensiunii (5.1–25).....	90
10. Natura lui Unu (5.25–45).....	99
11. Sensul numelui Unu (6.1–57).....	106
Partea II: Argumentarea mistică (5.1–11.51).....	127
1. Întoarcerea spre sine, ca mijloc al accesării lui Unu (7.1–34).....	127
2. Unirea cu Unu, prin asemănare cu Unu (8.1–45).....	141

3. Unirea cu Unu, ca viață adevărată (9.1–60).....154
4. Viziunea supra-intelectuală a lui Unu (10.1–21).....174
5. Posedarea divină (11.1–51).....180

DESPRE CUM DERIVĂ DIN CEL DINTÂI
CEL CARE-I URMEAZĂ ȘI DESPRE UNU
(*Enneade*, V. 4.)

- Despre generozitatea supremă. Studiu introductiv.....201
Text și comentariu.....217

DESPRE POSEDAREA DIVINĂ. STUDIU INTRODUCŢIV

Intenţia care animă studiul de faţă este aceea de a prezenta aspectele esenţiale ale cunoaşterii mistice, aşa cum sunt ele prezentate în tratatul plotinian intitulat *Despre bine sau despre unu*. Este unul dintre cele mai cunoscute tratate scrise de Plotin şi este dedicat acestei teme. Structural, tratatul cuprinde două mari secţiuni, una preponderent raţional-conceptuală, acoperind primele şase capitole, şi alta preponderent mistică şi care include ultimele cinci capitole. Această împărţire a textului reflectă convingerea lui Plotin că mistica nu se poate lipsi de sprijinul dialecticii, decât cu riscul căderii ei în subiectivism. La Plotin, cunoaşterea mistică este un gen de cunoaştere pretins de obiectul ei, Primul Principiu, şi cerut de incapacitatea demonstrată raţional a conceptualităţii de a îndeplini o astfel de sarcină. Iată de ce, înainte de a prezenta cunoaşterea mistică a Primului Principiu, Plotin consideră potrivit să lumineze cititorului cauzele dialectice sau raţional-conceptuale ale cunoaşterii mistice. Dialectica, în sensul platonician al termenului, este cea care ne demonstrează adevărul existenţei şi al naturii Primului Principiu, împreună cu nevoia raţională a cunoaşterii sale mistice, evitându-se astfel pericolul confundării misticii cu imaginaţia.

Plotin va porni în argumentaţia sa raţional-conceptuală de la teza platoniciană a precedenţei cauzale şi

ontologice a Primului Principiu în raport cu substanța (*ousia*).¹ Dar, pentru că la Plotin ființa este componenta de bază a substanței, alături de specificațiile ei categoriale,² Primul Principiu se află, nu doar dincolo de substanță, ci și dincolo de ființă. La teza precedenței Principiului față de substanță și ființă, Plotin va adăuga apoi teza, de extracție aristotelică, a interschimbabilității dintre ființă și unitate³, pe care o va transforma în teza unității, ca vehicul al ființei lucrurilor, pentru că toate lucrurile „prin unu sunt ființe” (6.9.1.1)⁴. Astfel, la Plotin, ființa nu este unitatea, ci este doar livrată lucrurilor de către unitate, așa cum se întâmplă și la ipostasurilor. De altfel, livrarea ființei lucrurilor de către unitatea lor este folosită de Plotin ca un prim indiciu al faptului că Unu (*tò hén*) este cauza ființei însăși.

Unu primordial este însă supranumeric, adică este acel Unu lângă care niciun altul nu se mai poate gândi, în timp ce unul numeric aparține entităților finite și numărabile. Orice determinare entitativă se poate gândi numai prin separație și distincție, ceea ce implică existența unei alterități în orizontul căreia distincția respectivă are sens. În consecință, unu numeric al finitudinii este deja doi, entitatea și contextul ei, deși gândirea alege să numeroteze doar entitatea finită. Unu supranumeric este însă absolut și aparține mai degrabă nedeterminării fundalului prin raportarea la care unitatea determinată se poate gândi.

¹ Platon, *Republica*, VI, 509b.

² Vezi Dan Tomuleț, *Semne din trecut*, București, Ed. Eikon, 2012, p. 147–152.

³ Aristotel, *Metafizica*, 1003b.

⁴ Locația citatelor luate din tratatul *Despre bine sau despre unu* va fi precizată în text prin menționarea în paranteză a Enneadei, tratatului, capitolului și a rândului (rândurilor) corespunzătoare.

Diferența este de asemenea necesară și în cazul relației dintre gândire și obiectul ei, acestea instituindu-se entitativ în mod reciproc. Nedeterminarea Primului Principiu afectează însă statutul său obiectual și implicit posibilitatea diferențierii sale de mintea care încearcă să-l gândească, ceea ce înseamnă că Unu absolut nu poate fi conceput cu instrumentarul intelectual dual utilizat în cazul gândirii entităților finite. Iată, așadar, un prim motiv rațional pentru care Unu absolut nu poate fi, în cele din urmă, abordat cu mijloace raționale. El se cunoaște printr-o înțelegere supraconceptuală și netributară diferențierii sau vreunei identități entitative.

În pofida acestei descoperiri, Plotin va căuta totuși să se apropie dialectic de cunoașterea lui Unu, până la punctul maxim posibil, urmărind traseul către profunzimea lucrurilor, marcat de instanțele dăruitoare de unitate, respectiv, sufletul și intelectul. Pentru că ceea ce conferă unitate existențelor fizice, în sistemul său, este sufletul cosmic, adică agentul care proiectează asupra materiei eidele intelectuale, Plotin se va întreba acum dacă nu cumva sufletul este Unu primordial și va răspunde acestei întrebări, afirmând că sufletul nu poate fi decât intermediarul unității lucrurilor, unitate care aparține eidelor inteligibile prezente în intelect. Unitatea lucrului rezidă în forma sa inteligibilă, dar nu trebuie totuși să confundăm poziția lui Plotin cu teza lui Kant, la care originea intelectuală a unității îmbracă forma unui concept *a priori* aplicat oricărui conținut perceput. La Plotin nu întâlnim această dualitate între conținutul perceput și forma sa intelectuală, pentru că el nu recunoaște un al doilea pol al consistenței ontologice, situat la nivelul unui presupus lucru în sine. Pentru Plotin, unitatea nu este un schelet *a priori* pe care sensibilitatea

construiește entități experimentate. Dimpotrivă, unitatea și natura entității provin în aceeași măsură din intelect. Așadar, sufletul creator de realități corporale privește către eida intelectuală a unității atunci când privește către orice altă eidă a intelectului și o transmite corporalității ca pe o esență a tuturor formelor, participând el însuși la ea.

Dar, după cum am văzut, contrar opiniei lui Numenius⁵ sau tezei lui Aristotel⁶, Unu absolut nu este nici intelectul și nici ființa, pentru că unul acestora este un unu al întregurilor compuse. Este adevărat că unitatea intelectului este superioară unității sufletului, diferența dintre eidele intelectului fiind mai atenuată decât diferența dintre conceptele sufletului, dar intelectul are și el parte de unitate tot prin participare, nu la o eidă a unității, ci la însăși Unu absolut. Intelectul nu mai este unu și multiplu, dar rămâne totuși unu-multiplu și nu își poate explica singur unitatea, fiind astfel obligat să facă apel cauzal la Unu absolut. Dar, natura absolută a unității primordiale impune intelectului o participare supra-eidetică, adică una mistică. Primul Principiu nu constituie o alteritate la care intelectul să se raporteze cognitiv, după modelul relației dintre subiect și obiect, ci este însăși profunzimea intelectului, rădăcina din care acesta crește prin contemplarea supra-abundenței Principiului, pe care o va exprima prin mulțimea eidelor sale. Căutând să-l gândească pe Unu, intelectul se gândește pe sine însuși întru ființă, devenind astfel gândirea care se gândește pe sine. Astfel, intelectul este simultan prezent față de Unu și împreună cu sine însuși (6.9.2.41–42).

Iată de ce, Unu nu poate fi nici toate lucrurile, nici suflet

⁵ Numenius, *Fragments*, fr. 16, trad. Édouard des Places, Paris, Société d'Édition „Belles Lettres”, 1973, p. 57.

⁶ Aristotel, *Metafizica*, 1003b22–27; 1054a13–17.

și nici intelect sau ființă, fiecare dintre aceste realități fiind plurală în felul ei, în timp ce Principiul Prim este acel unu lângă care niciun altul nu se mai poate gândi. Punctul maxim al tratării dialectice rațional-discursive a Primului Principiu, așadar, este cunoașterea sa negativă sau mai degrabă pozițională. Metoda dialectică nu ne poate oferi decât posibilitatea de a respinge orice prezentare pozitivă, în afara precizării că Unu ocupă prima poziție, dar fără să înțeleagă ce înseamnă lucrul acesta. Sub raportul poziției sale față de toate lucrurile, Unu este monoeidetic, adică își are eida sa pozițională unică, din toate celelalte puncte de vedere fiind aneidetic.

Iată deci motivele raționale pentru care Plotin adaugă cea de-a doua parte a tratatului, respectiv cea dedicată cunoașterii mistice a Cauzei Prime, încercând astfel să mijlocească cititorului o apropiere pozitivă de Binelui suprem, prin contactarea lui ființială. Calea mistică e metoda legitimată filosofic și rațional de cunoaștere a Primului Principiu, care nu se pretează, în final, unei abordări dialectice.

O ultimă precizare introductivă ar fi cea privitoare la utilizarea limbii, pentru a vorbi despre realitățile supra-formale. Cum vorbim despre Cel căruia nu-i putem atribui nicio însușire? Fără îndoială, folosind forme și însușiri, întrucât vorbirea nu poate opera altfel, dar totuși fără a uita că orice demers de felul acesta este mereu incomplet și că valoarea lui nu este una descriptivă, ci doar una sugestivă. Aplicate lui Unu, cuvintele nu sunt complet fără sens, dar nici nu semnifică pe deplin. Ceea ce spunem contează, dar nu în totalitate; și nu doar pentru că Unu e lipsit de atribute, ci mai ales pentru că arătarea sa nu diferă de forma pe care ne-o imprimă. Fiind anterior ființei, Unu

își construiește identitatea într-o manieră pre-eidetică, pre-substanțială și pre-ființială, așa-zisele atribute divine fiind relaționale, denumiri ale darurilor sale.

Pendulăm, așadar, cu mintea și sufletul între aporiile pe care le impune rațiunii discursive, încercând depășirea lor printr-o mistică a intelectualizării sufletului și apoi a divinizării lui. Discursiv, sufletul poate înainta doar până la întâlnirea cu *aporia*, pe care o poate totuși depăși prin accederea la *synesis*, la starea de a fi împreună cu. Seria comprehensiunilor semi-falimentare este întrecută de valoarea cognitivă a unei „prezențe superioare științei” (6.9.4.3–4). Aporia se reinstalează însă imediat ce încercăm să folosim știința și intelectia în locul prezenței. Pentru a fi împreună cu Unu, sufletul trebuie să fie el însuși unu, iar aici pătrundem în sfera cunoașterii participative sau transformative, pentru că sufletul nu achiziționează imaginea vreunui obiect, ci cunoaște prin conștientizarea identității cu supra-obiectul său.

Cunoașterea mistică pornește, așadar, de la concluziile cunoașterii dialectice și se întemeiază pe acestea. Între cele două forme ale cunoașterii, deși sunt radical diferite procedural, există o continuitate logică și de intenție. Frustrarea expectanțelor obiectuale și eidetice este cea care introduce nevoia altor proceduri decât cele dialectice, respectiv, intuiția unitivă. Cunoașterea lui Unu nu înseamnă accesarea unor structuri conceptuale privitoare la Unu, motiv pentru care Plotin vorbește despre oboseala sufletului, care simte nevoia să coboare în lumea diferențelor pentru a se odihni.⁷ Unu se cunoaște prin el însuși, prin unitate cu el însuși, în absența oricăror propedeutici și metodologii, orice

⁷ Vezi și Platon, *Phaidros*, 246c3 și *Republica*, 368d.

încercare de a-l privi prin intermediul formelor transformându-se în orbire. Calitatea morală și spirituală a sufletului care-l privește devine ochiul vederii supreme.

Pentru a filosofa despre Unu, sufletul trebuie să folosească limbajul spiritualității, ca limbaj filosofic; trebuie să deprindă arta intelectuală a procedurilor nediferențierii. Această metodă transformativă a filosofării comportă o importantă dimensiune etică, nu doar una intelectuală. Ea presupune o contopire a minții cu inima, pentru că Unu nu este doar Primul Principiu al ființei, ci și Binele care întemeiază valoarea. Așadar, sufletul trebuie să depășească cele sensibile nu doar în sens cognitiv, ci și în ordine axiologică.

Cunoașterea lui Unu, pentru că este inițiativă, nu este direct comunicabilă, ci poate fi doar cultivată în sufletul cuiva. Desigur, orice cultivare de felul acesta folosește cuvinte, dar contează pe funcția lor perlocuționară, mai degrabă decât pe cea locuționară. Comunicarea devine astfel o artă a prelucrării interlocutorului. Din această cauză Plotin afirmă că „vorbim și scriem trimițând la el” (6.9.4.13), prin acțiunea noastră căutând să „trezim din raționamente la viziune” (6.9.4.13) pe interlocutorul nostru. Comunicarea, oricât de abilă, nu poate spera decât să declanșeze viziunea, care vine din interiorul fiecărui suflet. Explicațiile nu trebuie confundate cu experiența. Învățătura pe care o dă cineva, oricât de calificat ar fi, „conduce numai până la drum și până la călătorie” (6.9.4.15)⁸, în timp ce „viziunea este fapta celui care s-a hotărât să vadă” (6.9.4.16)⁹, nu a celui care-l îndrumă.

⁸ Platon, *Scrisori*, VII, 341e.

⁹ Idem, *Republica*, 532c.

Pentru a accede la acest fel nou de a vedea, sufletul trebuie să se apropie de Unu, parcurgând etapa intelectualizării. El trebuie să depășească ideea că este un lucru printre altele, înțelegându-se pe sine ca orizont al lumii și obiectualității. Acesta este sensul ieșirii din lucruri și al adunării sale în sine însuși (6.4.8.1). Este starea de trezire a sufletului la propria sa realitate intelectuală, situație în care nu mai operează cu prezentări sau reprezentări, ci cu ființări. Intelectul este „un cosmos inteligibil” (6.9.5.14), ordinea noetică prin excelență. Este esența realității, „cel mai vrednic de cinste dintre cele care sunt” (6.9.5.25), și de pe această culme devenită realitate sufletească sufletul poate spera să vadă Cauza Primă, care nu este o culme a ierarhiei ființelor, ci mai degrabă contextul oricărei ierarhii de felul acesta. Nici chiar numele de *Unu* nu i se potrivește fără rest (6.9.5.31), întrucât supra-ființialitatea nu poate fi numerică.

După cum spuneam la început, în capitolul șapte al tratatului de care ne ocupăm, Plotin trece de la justificarea dialectică a cunoașterii mistice la prezentarea ei fenomenologică, pe care ne-o oferă acum în liniile ei generale. Cunoașterea pozitivă și cea negativă nu intermediază sufletului comprehensiunea adecvată a Cauzei Prime, în pofida faptului că amândouă acestea își au importanța lor filosofică și chiar spirituală. Motivul principal al insuficienței lor este faptul că operează cu finitudini, în condițiile dualității epistemice. Unu plotinian nu este însă cuprins de niciunul dintre atributele pe care mintea i le-ar putea recunoaște (6.9.7.1–2), iar negarea acestora nu poate duce sufletul decât pe marginea abisului din înălțime. Ajunsă aici, contemplația trebuie să treacă din separabilitate în inseparabilitate, pentru că Unu nu este „ca și cum s-ar

află undeva” (6.9.7.3) în afara experienței transformative a sufletului, trecerea din separabilitate în inseparabilitate, după cum vom vedea, însemnând trecerea din perceptiv și comprehensiv în transformativ. În paginile care urmează, așadar, vom încerca să surprindem aspectele de bază ale acestei traversări care așază sufletul în îmbrățișarea lui Unu, urmând ordinea generală a textului plotinian din capitolele șapte până la unsprezece.

Pasul inițial al căutării transformative a Divinității este putința și dispoziția sufletului de a se oferi Cauzei Prime ca o materie lipsită de formă. Acțiunea cunoașterii e înlocuită de pasiunea revelației, care nu înseamnă primirea unor conținuturi informative, ci obținerea unei forme spirituale, care va încerca ulterior să se comunice discursiv, în condițiile precizate deja. Divinitatea e accesibilă numai prin divinizare, adică prin acceptarea formei divine revelate transformativ, nu cognitiv. Astfel, ascensiunea și unirea sufletului cu Primul Principiu sunt momente ale cunoașterii de sine într-o Divinitate. Sufletul recuperează mai întâi, prin intelectualizare, orientarea corectă a conștiinței, moment pe care Plotin îl compară acum cu întoarcerea atenției unui corist distrat către corifeul său. Cu toate acestea, el nu accesează Divinul, într-o a doua etapă, privind către altceva, ci devenind el însuși altceva, urmând gestul corifeic. Ceea ce suntem și devenim reprezintă ochiul cu care-l privim.

O astfel de contemplație nu pare să aibă totuși sens decât în panenteism, unde Cauza Primă nu fabrică lucrurile, ci le dă naștere. Descoperirea Divinității în adâncul sufletului e imposibilă unui suflet derivat *ex nihilo*, pentru că un astfel de suflet nu poate descoperi în adâncul său decât nimicul din care provine. Dar dacă Unu este taină

lăuntrică a sufletului, Unu se află acolo în virtutea funcției sale generatoare. Un suflet derivat *ex nihillo* nu poate înainta în sine decât până la manevrarea rațional-discursivă a formelor, fiind el însuși, în esența lui cea mai adâncă, o simplă formă. *Ex nihilo* interzice spiritualitatea unitivă și obligă la o interpretare a ei în cheie nihilistă.

Acum că am înțeles aceste două condiții ale cunoașterii divine, cu totul plotiniene, ne vom întoarce la text, adică la nevoia sufletului de a dezvăța operarea cu instrumentarul separației epistemice și a învăța operarea cu mijloacele non-separației, pentru că numai cel care înțelege resorturile nemedierii îl „poate atinge” (6.9.7.4). Minte nu trebuie fixată asupra unui obiect nici în sens efectiv, nici în sens expectativ. Totuși, apropierea de Unu nu este o gândire de sine a gândirii, de sorginte aristotelică, pentru că și actul acesta este dual. Sufletul nu poate surprinde Cauza Primă decât prin influența pe care ea o exercită asupra lui, iar această influență nu este localizabilă în sine, asemenea unei întipăriri, ci îmbracă forma unei transformări calitative a sufletului și a minții, în totalitatea lor. Așa cum conștiința nu este ideea de conștiință, ci realitatea interioară care face posibilă această idee, tot așa Unu nu este ideea de Unu, ci realitatea interioară care o îngăduie.

Unu nu poate fi gândit prin conceptul său, ci numai prin forma divină pe care o imprimă revelator și transformativ sufletului, în prealabilul oricărei conceptualități, pentru că nu doar mintea prinde conceptul, ci și conceptul apucă mintea. Întrucât conceptul pietrifică sufletului, fiind un agent stabilizator al materiei lăuntrice, golierea sufletului de conceptualitate, ne spune Plotin, este o condiție a „umplerii și iluminării sale de către natura primă” (6.9.7.16), acestea două fiind moduri ale percepției

transformative a Cauzei Prime. Cunoașterea lui Unu presupune o mutație a conștiinței, în ordinea calității ei intrinseci, omul dobândind astfel un nou postament al vieții și al acțiunii sale. Când sufletul se goleşte de forma achiziționată a conceptelor, el se poate conștientiza ca receptacularitate pură și poate înțelege puțința progresului său transformativ. Această capacitate a sa de a înțelege transformativ nu este însă achiziționată prin operații intelectuale, ci este rodul revelației, ratarea înțelegerii acestui fapt implicând o întoarcere, mistic nerodnică, spre conceptual. Poarta mistică nu are zăvorul pe exterior, deoarece finitudinea nu poate avea raporturi finite cu infinitudinea. Orice impresie că astfel de raporturi ar exista e semnul unei rătăcirii în propria psihologie.

Renunțarea la cunoașterea duală și la instrumentarul ei este urmată apoi și de renunțarea la sine, la preocuparea față de sine și de interesele sinelui. Până la acest punct al ascensiunii, sufletul este motivat de interesul său spiritual și intelectual față de cunoașterea Primului Principiu, dar aceste interese mențin sufletul în sfera duală a unei conștientizări de sine identitare. Paradoxal, împlinirea acestei căutări pretinde abandonarea ei. Sufletul doritor este încă neîmplinit și lipsit de satisfacția deplină produsă de întâlnirea cu Originea sa. Descoperindu-și însă inseparabilitatea esențială față de Unu, sufletul se abandonează în favoarea unirii cu Cauza Primă, fapt care scoate principal din existență nevoia și teama, deschizând calea către bucuria și tihna nativă prezente în adâncul ființei noastre. Separația este spațiul morții și al neîmplinirii, pentru că numai finitul are capăt și numai compusul se descompune, dar sufletul are acces dincolo de finitudine, în virtutea înrădăcinării sale divine (6.9.7.21–22).